

Instytut Historii i Teorii Państwa i Prawa UMCS
Zakład Prawa Rzymskiego

Marek KURYŁOWICZ

Tresviri capitales oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne

Tresviri capitales and Roman Ediles as Police Magistratures

1

Opublikowana w 1962 r. przez Wolfganga Kunkla monografia o rozwoju postępowania karnego w czasach przedsullańskich¹ rozpoczęła trwającą nadal dyskusję o rzymskim procesie karnym i organach sądownictwa kryminalnego. W. Kunkel wyraził m.in. pogląd, iż funkcje wymiaru sprawiedliwości w zwykłych sprawach kryminalnych sprawowali – obok wyższych magistratur – również *tresviri capitales*, którym przysługiwała tzw. „Polizeijustiz”². Teza ta spotkała się z powszechną krytyką³. Zakwestionowano m.in. również tę szczególną pozycję *tresviri* (*triumviri*), przyznaną im przez W. Kunkla, w tym sensie, że nie mieliby oni jednak samodzielnych kompetencji sądowych, lecz jedynie czysto porządkowe zadania nadzoru nad bezpieczeństwem i porządkiem publicznym oraz funkcje pomocnicze przy prowadzeniu spraw kryminalnych. Były to zadania i funkcje, które można dzisiaj określić jako policyjne⁴. Z drugiej strony nie byli *tresviri* jedynymi funkcjonariuszami, którzy pełnili policyjne funkcje w antycznym Rzymie. Poprzednikami triumwirów (*t. capitales*) byli *quaestores* jako policja krymi-

¹ W. Kunkel: *Untersuchung zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962.

² Kunkel: *op. cit.*, s. 71-79.

³ Ostatnio W. Nippel: *Aufbruch und „Polizei“ in der römischen Republik*, Stuttgart 1988, s. 36-47; B. Santalucia: *Note sulla repressione dei reati communi in età repubblicana*, [w:] *Idee vecchie e nuove sul diritto criminale romano (a cura del A. Burdese)*, Padova 1988, s. 5-21.

⁴ Tak już T. Mommsen: *Römisches Staatsrecht*, Berlin 1870 (Nachdruck: Basel 1952). t. 2, s. 596 (die hauptstädtische Criminalpolizei), 597 (Sicherheitdienst); Santalucia: *op. cit.*, s. 12 (polizia di sicurezza). Pewne zastrzeżenia wobec stosowania nazwy „policja” wysuwa Nippel: *op. cit.*, s. 33-35.

nalna⁵. Zadania nadzoru nad porządkiem i bezpieczeństwem publicznym wykonywali – z urzędu lub na zlecenie senatu – konsulowie, pretorzy i trybuni. Pewne kompetencje w tym zakresie przysługiwały ponadto cenzorom, sprawującym ogólną kontrolę moralności publicznej. Rozległe zadania administracyjno-policyjne wykonywali edylowie (kurulni i plebejscy). Wszyscy oni dysponowali ponadto mniejszymi urzędnikami pomocniczymi, sprawującymi funkcje wykonawcze (liktorzy, *apparitores* i in.). W okresie pryncypatu zadania porządkowe przejmują stopniowo urzędnicy cesarscy⁶. Dodać do tego można postawione ostatnio w literaturze pytanie, na ile wymienione organy państwowe (magistratury i urzędy) realizowały wewnętrzną funkcję państwa zapewnienia obywatelom porządku i bezpieczeństwa, a na ile były tylko organami pomocniczymi, wspierającymi doraźnie w przypadkach większej wagi samorządną działalność obywateli, organizujących się samodzielnie w obronie własnych interesów. W tym sensie kwestionuje się też niekiedy zasadność twierdzeń o istnieniu policji w Rzymie w znaczeniu współczesnych służb policyjnych⁷.

W sumie widoczny jest obszerny zakres problematyki „policyjnej” w starożytnym Rzymie, zasługujący na bliższe badania. Nie podejmując tu oczywiście gruntownej dyskusji nad całością, warto zatrzymać się nad źródłowymi danymi co do karno-administracyjnej i porządkowej działalności magistratur rzymskich, które mogłyby być traktowane jako „policyjne”. Spośród wyżej wymienionych najobszerniejszy zakres takich kompetencji przypadał triumwirom (*tresviri capitales*) oraz edylom (*aediles*).

2

W pierwszym rzędzie należy wskazać na wspólne działania *tresviri* i edylów. Prawnik rzymski Paulus wymienia ich jako poprzedników służb przeciwpożarowych, kierowanych za cesarstwa przez *praefectus vigilum*.

Paul. D. 1, 15, 1: *apud vetustiores incendiis arcendis triumviri praeerant, qui ab eo quod excubias agebant nocturni dicti sunt: interveniebant nonnumquam et aediles et tribuni plebis*.

Zadania w zakresie ochrony przeciwpożarowej należały więc przede wszystkim do triumwirów, zwanych od nocnego czuwania t. *nocturni*. Wspomagali ich w tym również edylowie, a nawet tribuni plebis. O nocnej straży pożarnej triumwirów zaświadcza też Valerius Maximus (8, 1, damn. 5 i 6) wskazując jednocześnie, że w tym zakresie podlegali oni kontroli trybunów. Rola trybunów była tu więc raczej kontrolna i interwencyjna. Z kolei Velleius Paterculus informuje, że M. Egnatius Rufus, edyl z 21 r.p.n.e. „zdołał pozyskać zyczliwość spo-

⁵ Por. Varro, l. lat. 5, 81: „*Quaestatores a quaerendo, qui conquirerent publicas pecunias et maleficia, quae triumviri capitales nanc conquirunt*”. L. Garofalo: *La comperenza giudiziaria dei „quaestores”*, „*Studia et Documenta Historiae et Iuris*” (dalej cyt. SDHI), t. 51, 1985, s. 409-423.

⁶ O magistraturach kryminalnych republiki i pryncypatu zob. A. H. M. Jones: *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford 1972, *passim*; Nippel: *op. cit.*, s. 27. 161-171.

⁷ Tak Nippel: *op. cit.*, s. 36.

leczeństwa, którą z dnia na dzień powiększał zlecając swoim prywatnym niewolnikom funkcję straży pożarnej⁸. Wynika z tego (jak i z D. 1, 15, 1), że edylowie uzupełniali niekiedy *tresviri* w praktycznej służbie przeciwpożarowej.

Łącznie wymienieni są *tresviri* i edylowie również w sprawie dotyczącej postępowania przeciwko praktykowaniu obcych kultów w Rzymie. Liwiusz informuje (25, 1, 10), że w 213 r.p.n.e. „senat robił ciężkie wyrzuty edyłom i triumwirom do spraw kryminalnych, że tego nie zabraniają. Ale kiedy ci usiłowali tłum ten z forum usunąć i przedmioty służące do uprawiania kultów rozrzucić, omal ich nie pobito”⁹. Sprawa powróciła w 180 r. p.n.e., kiedy to senat rzymski podjął zdecydowane działania przeciwko wyznawcom kultu bakchicznego. Edyłom kurulnym polecono wówczas odszukanie kapłanów tego kultu oraz ich aresztowanie do czasu śledztwa, zaś edyłom plebejskim kontrolę, czy praktyki tego rodzaju nie są dokonywane w ukryciu (Liv. 39, 14, 9). Triumwirom nakazano natomiast rozmieścić strażę w mieście i pilnować, aby nie odbywały się nocne schadзки i by nie sprowadzano niebezpieczeństwa pożaru (Liv. 39, 14, 10; 39, 16, 12). Zapewne chodziło tutaj o zadania zlecone przez senat i konsulów, ale mieściły się one dobrze w ogólnym nadzorze edylów i triumwirów nad porządkiem i bezpieczeństwem publicznym.

Trzecią wreszcie sprawą, w której pojawiają się *tresviri* i edylowie, jest mało chlubna, ale dowodząca jednocześnie historycznej trwałości niektórych metod cenzury, sprawa palenia zakazanych książek. Tacyt relacjonuje (Ann. 4, 35; Agr. 2.), że dwukrotnie senat rzymski nakazał spalenie książek uznanych za sprzeczne z oficjalną propagandą i sławiących potępionych politycznie ludzi. Raz wykonanie polecenia powierzono edyłom (w 25 r.n.e.), raz triumwirom (za Domicjana)¹⁰. Relacje Tacyta odnoszą się wprawdzie do czasów późniejszych (pryncypatu), ale znajdują pewne wsparcie w przekazie Liwiusza (40, 29, 14) o spaleniu ksiąg obcego kultu przez służbę ofiarniczą (*victimarii*). Wartość przekazu Liwiusza jest kwestionowana, ale wszystkie te wzmianki pozwalają przypuszczać, iż działania tego rodzaju były w różnych okresach podejmowane i że wykonawcami mogli być różni urzędnicy, m.in. edylowie i *tresviri*. Chodziło tu niewątpliwie o rzadkie wydarzenia i zadania doraźnie zlecone.

Już z przedstawionych tekstów źródłowych wynika więc, że *tresviri* oraz edylowie wykonywali niejednokrotnie zadania podobne, co pozwala sądzić o ich zbliżonych kompetencjach w zakresie nadzoru nad porządkiem publicznym.

3

Powracając do zadań i działalności samych *tresviri* w republikańskim Rzymie, odnotować należy dane źródłowe pochodzące z komedii Plautusa (III-II w.

⁸ Wellejusz Paterkuls: *Historia rzymska* (przełt. E. Zwolski), Warszawa 1970, s. 85 (2, 91). O. Milella: *Testimonianze liviane sulla repressione penale dell' incendio*, [w:] *Studi in onore di C. Sanfilippo III*, Milano 1983, s. 483 in.; Mommsen: *op. cit.*, s. 597.

⁹ Tytus Liwiusz: *Dzieje Rzymu od założenia miasta* (Przełt. M. Brożek), Wrocław 1974, s. 232. Por. Kunkel: *op. cit.*, s. 71; Mommsen: *op. cit.*, s. 597; Nippel: *op. cit.*, s. 33.

¹⁰ F. De Martino: *Storia della costituzione romana II*, Napoli 1973, s. 259; E. De Rugierro: *Aedilis*, [w:] *Dizionario Epigrafico di Antiquita Romane I*, Roma 1895, s. 228.

p.n.e.), świadczące o szerszym zakresie ich nocnego nadzoru nad miastem niż tylko straż przeciwpożarowa. Nadzorowali oni również porządek i bezpieczeństwo publiczne obywateli¹¹. Interweniowali w zamieszkach i bójkach publicznych (Plaut. Aulul. 415-417; Asin. 129-133), mieli prawo aresztowania w nocy osób podejrzanych, zwłaszcza uzbrojonych (Aulul. 415-417; Amph. 154-158), mogli stosować doraźnie karę chłosty (Amph. 154-158; także Horat. Epod. 4, 117). Do ich obowiązków należało również przyjmowanie doniesień o popełnionych przestępstwach oraz ściganie przestępców (Plaut. Aulul. 415-417; Asin. 129-133; Cic. Pro Cluent. 16, 36-39; Ascon. In Mil. 32) oraz sprawy związane z więzieniami. Tu wkraczamy w ten zakres kompetencji *tresviri*, który wydaje się być dla nich najbardziej charakterystyczny. Według Pomponiusza (D. 1, 2, 2, 30) zostali oni powołani właśnie do stosowania aresztu i nadzoru nad więźniami w sprawach karnych: „*Constituti – sunt eodem tempore (...) et triumviri capitales qui carceris custodiam haberent, ut cum animadverti oporteret interventu eorum fieret*”. Potwierdza się ta funkcja w informacji Liwiusza (32, 26; 198 r.p.n.e.) o poleceniu wydanym triumwirów, aby w obliczu grożącego buntu niewolników wzmożli swą czujność i straż nad więzieniami¹². Liczne dosyć są wzmianki o stosowaniu prewencyjnego aresztu przez triumwirów¹³. Dodać do tego należy wykonywanie przez nich kar orzeczonych wyrokami sądowymi w sprawach karnych (także kary śmierci), zarówno w więzieniach, jak i publicznie¹⁴. W sumie ujawnia się wyraźnie kolejna funkcja triumwirów w postaci udziału w postępowaniu przygotowawczym przed procesem oraz przy wykonywaniu wyroków karnych¹⁵. Byłyby to dzisiejsze funkcje policji oraz służby więziennej.

Pewne nowe elementy wnosi tekst Cicerona (Pro Cluent. 16, 36-39) w obronie Aulusa Cluentiusa. Działający w tej sprawie triumwir Q. Manlius nie ograniczył się do przyjęcia zawiadomienia o przestępstwie i aresztowania bezpośredniego sprawcy, lecz przeprowadził ponadto jego przesłuchanie, nakazał doprowadzić podejrzanego o zlecenie dokonania przestępstwa Oppianika oraz dokonał konfrontacji. W sumie były to czynności z postępowania przygotowawczego, choć ostatecznie (przekupiony) Manlius odstąpił od wniesienia oskarżenia. Wniosek W. Kunkla, iż tekst ten dowodzi samodzielności triumwirów w przeprowadzaniu postępowania kryminalnego oraz decydowaniu o karze lub uwolnieniu został zakwestionowany i relacja Cicerona traktowana jest w literaturze jako potwierdzenie zadań *tresviri* w przygotowaniu procesu karnego przed sądem (*iudicium populi*)¹⁶. Być może nawet Q. Manlius przekroczył nieco swoje kompetencje triumwira przeprowadzając bardziej szczegółowe śledztwo, nie ma

¹¹ Por. Kunkel: *op. cit.*, s. 75; F. La Rosa: *Note sui tresviri capitales, Labeo. Rassegna di diritto romano*, t. 3, 1957, s. 231-235 z określeniem zadań *tresviri* jako „funzioni di polizia”. Por. też wyżej przypis 4.

¹² Liv. 32, 26: „...*triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere iussi*”; Nippel: *op. cit.*, s. 35; Mommsen: *op. cit.*, s. 595 uw. 6.

¹³ Val. Max. 6, 1, 10; Gell. 3, 3, 15; Plin. nat. hist. 21, 3, 8; Plaut. Amph. 154-158; La Rosa: *op. cit.*, s. 233; Santalucia: *op. cit.*, s. 12.

¹⁴ Sallust. Cat. 55; Tac. ann. 5, 10; Mommsen: *op. cit.*, s. 595 in.; Nippel: *op. cit.*, s. 35.

¹⁵ La Rosa: *op. cit.*, s. 233; Nippel: *op. cit.*, s. 35.

¹⁶ Kunkel: *op. cit.*, s. 72; La Rosa: *op. cit.*, s. 233; Santalucia: *op. cit.*, s. 13.

bowiem dalszych danych źródłowych, które potwierdzałyby taki zakres ich funkcji, ale w każdym razie widoczna jest rola *tresviri* jako policji kryminalnej.

4

Kompetencje edylów były znacznie szersze. Już z samej nazwy wynikają ich obowiązki nadzoru nad budynkami publicznymi (sakralnymi) i prywatnymi („*aedilis, qui aedes sacras et privatas procuraret*”)¹⁷. Szerzej określa edylów Ciceró jako „*curatores urbis, annonae, ludorumque solemnium*” (de leg. 3, 3, 7). Należą więc do nich ogólny nadzór nad porządkiem w mieście (*cura urbis*), troska o zaopatrzenie i prawidłowe rozdzielnictwo żywności (*cura annonae*) oraz organizowanie igrzysk (*cura ludorum*). Dodać do tego trzeba szeroki krąg spraw handlowych, związanych z cywilnoprawną jurysdykcją edylów kurulnych w zakresie handlu niewolnikami i zwierzętami, ale także z administracyjnym nadzorem nad rynkiem i targami¹⁸. Nie wnikając tu w jurysdykcję cywilnoprawną wyróżnić jednak trzeba wyraźnie osobny nadzór karno-administracyjny edylów nad rynkiem, pozwalający na przypisanie im również funkcji policji targowej.

W ogólnie określonej pieczy nad miastem mieściły się różnorodne zadania dla edylów. W zakresie czysto porządkowym dbali o uliczny porządek i czystość, polecając np. cofnięcie zbyt daleko wysuniętych straganów czy usunięcie z ulicy przedmiotów, utrudniających ruch uliczny (Paul. D. 18, 6, 13/12; Pap. D. 43, 10, 1, 4). Specjalny edykt edylów kurulnych nakazywał utrzymywanie niebezpiecznych zwierząt tak, aby nie zagrażały bezpieczeństwu przechodniów (Ulp. D. 21, 1, 40-42). Prawdopodobnie sprawowali nadzór również nad stanem sanitarnym miasta oraz kontrolę sprzedawanych w jadalniach potraw (Suet. Claut. 38, 2). Ta ostatnia funkcja łączyła się z kontrolą przestrzegania ustaw przeciw luksusowi (tzw. *leges sumptuariae*), w szczególności co do handlu zabronionymi towarami oraz sprzedaży i spożywania luksusowych dań (Suet. Tib. 34, 1; Tac. ann. 52-54)¹⁹. Interweniowali również w sprawie nadmiernego zbytku przy pogrzebach, jak też w ogóle w sprawach dotyczących pogrzebów i grobowców. Oprócz dróg i budynków nadzorowali edylowie także grunty państwowe w celu ich ochrony przed bezprawnym korzystaniem przez osoby prywatne. Należała do nich również piecza nad akweduktami (Front. de aquaed. 94-99). Wreszcie, w ramach ogólnej pieczy nad miastem należały do edylów ważne zadania ochrony

¹⁷ Varro, ling. lat. 5, 81; Cic. in Verr. sec. 5, 14, 36; O zadaniach i działalności edylów p. De Rugiero: *op. cit.*, s. 228-261; U. Coli: *Aediles*, NNDI I, 1, s. 338 in.; Mommsen: *op. cit.*, s. 485 in.; De Sabbatucci: *L'Edilità romana: magistratura e sacerdozio*, Roma 1954. W szczególności o działaniach o charakterze karnym i administracyjnym p. R. Bauman: *Criminal Prosecutions by the aediles*, „*Latomus*” 1974, t. 33, s. 245 in.; G. Dignös: *Die Stellung der Aedilen im römischen Strafrecht*, München 1962, *passim*; L. Garofalo: *Il processo edilizio*, Padova 1989, s. 114, 121 in.; C. Venturini: *Edilli e repressione criminale*, *Labeo. Rassegna di diritto romano*, t. 37, 1991, s. 350-358.

¹⁸ M. Kuryłowicz: *Działalność karno-administracyjna edylów rzymskich w sprawach handlowych*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze*”, z. 125, 1989, s. 65-78 (z dalszą literaturą).

¹⁹ Na wniosek Tyberiusza, zniechęconego bezskutecznością ustaw przeciw zbytkowi, senat uwolnił edylów od nadzoru nad ich przestrzeganiem – Tac. ann. 3, 55.

obyczajowości publicznej. W sumie nie można znaleźć przesady w twierdzeniu Cicerona, iż jako edylowi została mu powierzona troska o całe miasto²⁰. Nie wnikając tutaj bliżej w poszczególne zadania edylów warto zatrzymać się właśnie nad działalnością w sprawach moralności publicznej (niżej 5) oraz w sprawach targowych (niżej 6). W nich ujawnia się najwyraźniej „policyjny” charakter ich urzędu.

5

Najbardziej znaczący dla określenia nadzoru edylów nad sprawami obyczajowości publicznej jest tekst Seneki – *De vita beata* 7, 1, 3: „*Voluptas humile servile, imbecillum caducum, cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. Virtutem in templo convenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam callosas habentem manus, voluptatem latiantem saepius ac tenebras captantem circa balinea ac sudatoria ac loca aedilem metuentia, mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam et medicamentis pollinctam*”.

Seneka stwierdza więc, że w jego czasach (ok. 50 r.n.e.) do edylów należał nadzór nad miejscami publicznymi, które były znane jako siedliska nieobyczajności, zagrażającej moralności i porządkowi publicznemu. Były to domy nierządu (*fornices*), szynki (*popinae*), łaźnie (*balinea*) i inne miejsca obawiające się edyla (*loca aedilem metuentia*)²¹. Interesujące jest tu również uzupełnienie Tacyty, że edylowie prowadzili „rejestrację” kobiet, oddających się profesjonalnie nierządowi (Tac. ann. 2, 85; także Suet. Tib. 35).

Nierząd nie był jedyną okolicznością, z powodu której edylowie kontrolowali miejsca publiczne o złej reputacji. Kolejne teksty źródłowe wskazują na ściganie przez edylów także niedozwolonego hazardu.

Mart. 5, 84: „*Iam tristis nucibus puer relictis / clamoso revocatur a magistro, / et blando male proditus fritillo, / arcana modo raptus e popina, aedilem rogat udus aleator. / Saturnalia transiere tota...*”

Mart. 14, 1: „*... nec timet aedilem moto spectare fritillo, / cum videat gelidos tam prope verna lacus ...*”

Pojawia się tu kilka spraw należących do „policyjnych” kompetencji edyla: zakazane gry hazardowe²², pijaństwo oraz popina, która zdaje się zajmować czołową pozycję wśród miejsc obawiających się edyla. Opisane zjawiska łączone są

²⁰ Cic. In Verr. sec. 2, 5, 14; „*Nunc sum designatus aedilis [...] totam urbem tuendam mihi esse commissam*”. W literaturze podkreśla się, iż właściwie nie było sfery policyjnego działania, która nie byłaby objęta aktywnością edylów. Por. A. Zumpt: *Das Criminalrecht der römischen Republik II*, Berlin 1865, s. 120; O. Karlova: *Römische Rechtsgeschichte I*, Leipzig 1885, s. 251 (die städtische Wohlfarts- und Sicherheitspolizei); E. De Ruggiero: *op. cit.*, I, s. 233 (*polizia urbana e polizia dei mercati*).

²¹ M. Kuryłowicz: *Loca aedilem metuentia* (Sen. de vita beata 7, 1, 3). *Z działalności edylów rzymskich na rzecz ochrony porządku i moralności publicznej*, Annales UMCS, sec. G, vol. XXXII/XXXIII, 1985/1986, s. 123-135 (z dalszą literaturą).

²² O grach losowych (hazardowych) w starożytnym Rzymie ostatnio M. Kuryłowicz: *Das Glücksspiel im römischen Recht*, SZ 1985, t. 102, s. 185-219; *id.*: *Alea i kontrakty aleatoryjne w prawie rzymskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1984, t. 36, z. 2, s. 75-90.

też w źródłach w jeden krąg występków przeciw obyczajności – Cic. Phil. 13, 24: *in lustris, popinis, alea, vino tempus aetatis omne consumpsisses*²³. Jeśli dodać, że również Ulpian w III wieku n.e. uznaje szynki za miejsca niegodne na równi z lupanarami (D. 4, 8, 21, 11), to ujawniają się w rezultacie niemałe zadania edylów jako rzymskiej policji obyczajowej²⁴.

6

Działalność administracyjna i karna edylów w sprawach handlowych nie była jednolita. Na jej czoło wysuwa się niewątpliwie *cura annonae*, tj. troska o zaopatrzenie ludności w żywność po przystępnych cenach. Do *cura annonae* należałoby zatem zaliczyć również kontrolę jakości towarów oraz cen na artykuły żywnościowe. Kontrola towarów mogła jednak następować również w ramach nadzoru nad przestrzeganiem *leges sumptuariae* oraz ogólnie nad targowiskiem publicznym; wówczas miała charakter bardziej porządkowy (w ramach *curae urbis*). Wyraźniejszy związek z *cura annonae* miała natomiast kontrola rzetelności stosowanych w handlu miar i wag, chodziło bowiem o prawidłowy obrót zasobami żywności. W ogólnym nadzorze nad sprawami handlowymi mieścił się też nadzór nad obrotem pieniężnym, tj. kontrolowanie wysokości odsetek oraz ściąganie lichwy, podobnie jak zwalczanie spekulacji. W sumie można mówić o obrębie spraw handlowych zarówno o działalności edylów wynikającej z *cura annonae*, jak i o porządkowym (policyjnym – *cura urbis*) nadzorze nad rynkiem²⁵.

O kontrolowaniu przez edylów towarów i cen na targowiskach informuje już Plautus – Miles 726-730: „*Sicuti merci pretium statuit qui est probus agoranomus: quae probast mers, pretium ei statuit pro virtute ut veneat, quae improbast, pro mercis vitio dominum pretio pauperet*”.

W tekście wymieniony jest agoranomus, który kontroluje jakość towaru i wysokość ceny. Agoranomus był greckim odpowiednikiem rzymskiego edyla, sprawującym identyczne funkcje. Tekst Plautusa, może być więc odniesiony tak do greckiej afory, jak i rzymskiego forum. W innej komedii Plautus posługuje się już określeniem „*aedilis – Rudens 372-373: novi, Neptunus ita solet, quamvis fastidiosus aedilis est: si quae improbae sunt merces, iactat omnis*”. Z całego fragmentu wynika zaś uprawnienie edyla do kontrolowania towarów i niszczenia ich w razie stwierdzenia złej jakości²⁶.

Istotny obszar nadzoru edylów nad sprawami handlowymi stanowiła kontrola rzetelności miar i wag. Źródła informujące o tej działalności edylów pochodzą

²³ Por. też Cic. Catil. 2, 10; M. Kuryłowicz: Paul. D. 47, 10, 26 i obyczajowo-prawne zagadnienia rzymskiej iniiury, Annales UMCS 1984, t. 31, s. 275-285 (= Paul. D. 47, 10, 26 und die Tatbestände der römischen „iniuria”, Labeo. Rassegna di diritto romano, t. 33, 1987, s. 298-307).

²⁴ M. Kuryłowicz: *Loca aedilem metuentia* ..., s. 127.

²⁵ M. Kuryłowicz: *Działalność karno-administracyjna...*, s. 67 i n.; Ostatnio również P. Herz: *Studien zur römischen Wirtschaftsgesetzgebung*, Stuttgart 1988, s. 34.

²⁶ Por. też Apul. Met. 1, 25; M. Kuryłowicz: *Działalność karno-administracyjna...*, s. 70-74 (z dalszą literaturą).

z okresu pryncypatu, przy czym nieprawnicze dotyczą interwencji edylów poza Rzymem.

Persius, sat. 1, 130: fregerit heminae Arreti aedilis iniquas. Juvenalis, sat. 10, 100-101: Fidenarum Gabiorumque esse potestas et de mensura ius dicere, vasa minora frangere pannosus vacuis aedilis Ulubris.

Ze źródeł tych wynika uprawnienie edylów do interweniowania w sprawach miar i wag, tak w zakresie urzędowego rozstrzygnięcia sporów na tym tle, jak i praktycznego przeciwdziałania stosowaniu fałszywych miar i wag poprzez niszczenie ich na miejscu.²⁷ Fałszywe miary i wagi pojawiają się ponadto w źródłach prawa klasycznego w związku z przestępstwem spekulacji (*dardanariatus*), które polegało m.in. właśnie na posługiwaniu się w handlu nierzetelnymi wagami oraz na oszukiwaniu w miarach²⁸.

7

W ramach swej władzy (policyjnej) mogli edylowie stosować bezpośrednie środki przymusu. Uprawnienia wobec nieuczciwych właścicieli szynków przedstawia Swetoniusz pisząc, iż cesarz Klaudiusz ograniczył nadzór nad *popinae* polegający na wymierzaniu przez edylów kar grzywny i chłosty (Suet. Claud. 38, 2). Podobnie mogła być wymierzona grzywna i chłosta z powodu nieuczciwego handlu oraz posługiwania się fałszywymi miarami (Plaut. Capt. 494; Tac. ann. 13, 28; Call. D. 50, 2, 12). Uprawnienia takie przysługiwały zresztą edylom w ramach ogólnej kompetencji magistratur rzymskich do orzekania grzywien w sprawach o mniejsze wykroczenia (Gell. 11, 1, 4). Z innych źródeł, częściowo już przytoczonych, wynika ponadto prawo edylów do zatrzymywania niewłaściwych towarów i ewentualnego niszczenia ich (tzw. *pignoris capio*)²⁹.

Z dotychczasowych ustaleń wynika więc, że na podstawie swej władzy karno-administracyjnej (tzw. *coercitio*) stosowali edylowie przede wszystkim bezpośrednie środki represji (grzywny, chłosta, zajęcie i zniszczenie towarów lub fałszywych miar). Źródła nie określają wyraźnie władczych uprawnień edylów, ale z całości kształtu informacji źródłowych o działaniach edylów wynika, że dysponowali oni wystarczającą władzą do stosowania wymienionych środków przymusu. Z drugiej strony, zakres władzy edylów wyznaczany był bardziej funkcjonalnym podziałem kompetencji (nadzór nad handlem, porządkiem i obyczajnością w mieście) niż charakterem prawnym władzy, wskutek czego nie ścigali oni z zasady poważniejszych przestępstw, a jedynie te wykroczenia, w których wystarczały proste środki karno-administracyjne (policyjne).

²⁷ De Rugiero: *op.cit.* I, s. 260; De Martino: *op.cit.* II, s. 260. przyp. 73.

²⁸ Por. D. 47, 11, 6, 1; 48, 9, 37; P. Stein: *False measures in the Roman Law of Sale*, „Cambridge Law Journal” 1955, 13, s. 226-232; *O dardanariacie p. m.in. Hitzig*, RE IV, 2 (s. v. dardanariatus), 2154 i n.; A. Visconti: *Dardanariatus e monopolium come reati contro l'economia pubblica*, „Annali Univ. Macerata” 1932, 8, s. 7 i n.

²⁹ De Ruggiero: *op. cit.* I, s. 237, 261. Co do *pignoris capio* por. M. Kaser: *Studien zum römischen Pfandrecht*, Napoli 1982, s. 2, przyp. 4 (z dalszą literaturą).

W sprawach poważniejszych mogli edylowie wnosić oskarżenia do sądu. Zna-
ne są liczne przekazy źródłowe o takich oskarżeniach, potwierdzających rzeczowe
kompetencje edylów. Są to bowiem najczęściej oskarżenia o występki obyczajowe³⁰,
przeciwko spekulantom i lichwiarzom³¹ oraz osobom prywatnym, naruszającym
grunty publiczne³². W tym zakresie aktywność edylów wykraczała już poza
zwykłe funkcje porządkowo-policyjne i dotyczyła zapewne większych przestępstw
czy nawet afer³³.

8

Zarysowany obraz policyjnej działalności *tresviri capitales* oraz edylów w sta-
rożytnym Rzymie wymaga kilku podsumowujących zdań.

Po pierwsze jest to obraz niepełny, ponieważ zawiera na ogół wskazania na
obszary działalności *tresviri* i edylów bez bliższego ich przedstawienia. Wymaga-
łoby to znacznie obszerniejszej pracy. Z drugiej strony wydaje się, że naszkico-
wane uwagi pozwalają jednak na wyrobienie sobie poglądu o podstawowych
kompetencjach policyjnych obu magistratur.

Ponadto, skoncentrowanie się na tych właśnie urzędach wynika z faktu, iż
źródła przekazują najwięcej danych właśnie o nich. Zdawać sobie jednak trzeba
sprawę, że pewne kompetencje administracyjne (policyjne) przysługiwały rów-
nież magistraturom wyższym (konsulom, pretorom, trybunom), które nie pozo-
stały bezczynne wobec stwierdzonych naruszeń prawa i porządku publicznego.
Liczne były też magistratury pomocnicze, spełniające proste funkcje porządkowe
i wykonawcze. Całość więc kompetencji i funkcjonowania rzymskiej „policji” wy-
magalaby znacznie obszerniejszych badań z uwzględnieniem historycznego roz-
woju w okresie republiki i pryncypatu. W przedstawnym zakresie nasświetlone
więc zostały jedynie główne zadania *tresviri* jako policji kryminalnej oraz edylów
jako policji obyczajowej i targowej w starożytnym Rzymie.

SUMMARY

Sources indicate that the broadest task that could be defined as police duties were entrusted
in ancient Rome with two magistratures: *tresviri capitales* and ediles. *Tresviri* performed the function
of present-day criminal police (supervision of public security, preparation of criminal trials) and
of prison service. Ediles executed the functions of morals police (supervision of order and public
morals) and commercial police (control of trade and market). The two magistratures had at their
disposal simple coercive measures: detention, flogging, fines or (in the case of ediles) seizure and
destruction, e. g. of false weights and measures or forbidden goods (*pignoris capio*). The two agen-
cies were probably the most important in practice, but not the only ones to perform such duties.
Therefore the whole "police" issue in ancient Rome calls for a broader and thorough-going study.

³⁰ Por. Liv. 8, 22, 3; Val. Max. 8, 1, 7; Liv. 10, 31, 9; Val. Max. 6, 1, 7; Liv. 25, 2, 9; L. Garofalo: *La competenza a pronuovere „iudicia populi” avverso donne*, SDHI, t. 52, 1986, s. 451-476.

³¹ L. Garofalo: *Il processo...*, s. 114, 121; M. Kuryłowicz: *Działalność karno-administracyjna...*, s. 68-70.

³² Por. Liv. 33, 42, 10; 10, 23, 13; 10, 47, 4; De Ruggiero: *op. cit.* I, s. 235.

³³ Kunkel: *op. cit.*, s. 130; T. Mommsen: *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1989 (Nachdruck Graz 1955), s. 159.

